

„A FÖLD ÉGÉS GÖDRE”

Emlékezet és valóság

A Medves vidék kistáj bazaltplatójának vadregényes vidéke, a mély szakadékokkal, szeszélyes vonalú, erdő borította hegyhátakkal tagolt középhegység a fiatal, pliocén bazaltvulkánosság mintegy 2,3 millió éves emléke. A fennsík peremének leszakadási fala alatt, a lesuvadt tömeg tetején vizenyős területek alakultak ki. A Medves-hegy 520–570 méter magasságú fennsíkja kelet – nyugati irányban 2–2,5 km széles, észak – déli irányban 6–6,5 km hosszú, 12,8 km² kiterjedésű, melynek 7,8 km² nagyságú része jut magyar területre. Lapos felszínének keleti szélén, lapos, dómszerű Medves-magasa /Medvedia vyšina/ 659 méteres csúcsa 100–120 méterrel emelkedik a bazalttakaró felszíne fölé s egyben a hajdani legnagyobb kráter helyét jelöli. A 10–100 méter vastag bazalttakaró fekjét miocén széntelepes, agyagos-márgás képződmények adják.

A természetes felszínformálást, a kőzetek szél, víz és jég általi aprózódását a 18–19. századi antropogén hatások felülmúlták a Medves-fennsíkon. A vidék lakossága megtelepülése után a termő és legelőterületek nyérése érdekében az őshonos erdőségek kiirtásával, égetéssel, aszalással egyre nagyobb területet vett birtokába. A csapadékvíz az eróziós barázdákból évszázadok alatt eróziós árkokat alakított ki. A lakosok az erdők tisztásain legeltették, makkoltatták állataikat. Ez a tevékenység károsan hatott az erdőterületekre, melynek haszonvételeiben a fakitermelésen túl a faszénégetés és a hamuzsírforrás hatott kártékonyan.

A Medves legfontosabb ásványi nyersanyaga, a Salgótarján környéki limnikus eredetű III. telepi barnakőszén – mely édesvízi lápok, mocsarak növényeinek elszenesedéséből keletkezett – kibúvásokból vált ismertté, az öngyulladások hívták fel az erdőjáró emberek figyelmét az éghető anyagra.¹

Először a 18. században keltett érdeklődést a vízmosta árkokban, természetes kibúvásokban előforduló, öngyulladásból, vagy az erdő égetése során keletkezett izzásából származó füstjével. Radványi Ferenc tudós megyei jegyző, valószínűleg a század húszas – harmincas éveiben keletkezett munkájában a Medves-fennsík keleti oldalában fekvő Vecseklő (ma Večelkov) község közelében, de közelebből meg nem jelölt helyen észlelt természeti jelenségről írta: „Beszéli a lakosság, hogy területükön van egy verem, melyben nem tudni, hogy milyen kigőzölgések egykor maguktól meggyulladtak és sok víz ráöntésével sem lebetett eloltani, mely kiásott hely még ma is látható.” Ugyanezt a természeti jelenséget írta le ismét Bél Mátyás 1742-ben megjelent latin nyelvű történeti – földrajzi művében: „Vecseklő...Cavernam in montibus ostendurunt

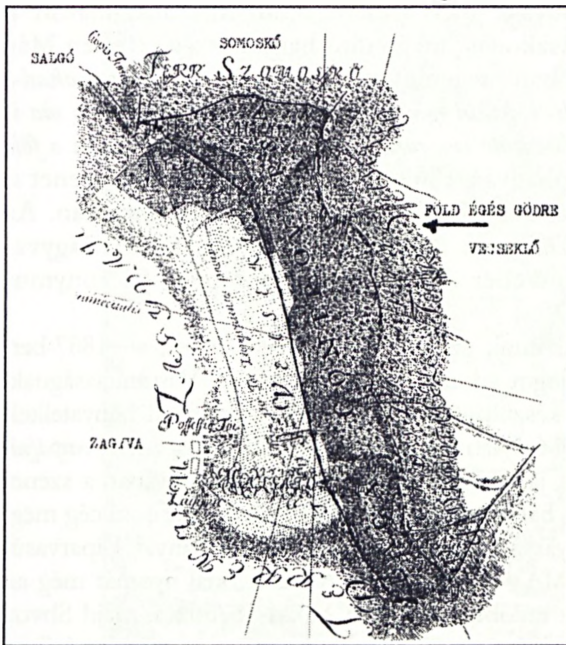
incolae, cuius accensa auapte humus, diutius arsenit', azaz a lakosok üregeket mutattak a hegyekben, melyekben a föld magától meggyulladt.² Azonban egyik szerző sem írta le, hogy e helyen szenet sejtenének, csupán, mint érdekes természeti jelenséget tartották érdekesnek megemlíteni. A megyei történeti szakirodalom is megelégedett ezek ismételt közlésével, s a kutatók nem próbálták beazonosítani a kérdéses helyszínt. Mentségükre szolgáljon, hogy a terület a trianoni békeszerződés révén ma Szlovákiához tartozik, s korábban a kutatómunkát a politika is megnehezítette.

A történész – muzeológus kutató munkájában a véletlennek is nagy szerepe van. Így történt ez most is, amikor más irányú kutatómunka során egy érdekesnek látszó térképlap került a kezébe, melynek alaposabb tanulmányozása során derült ki, hogy megyénk korai ipartörténetéhez, pontosabban a bányászat történeti kutatáshoz tartalmaz adatot. Mindez topográfiailag hitelesíti Radványi Ferenc és Bél Mátyás által leírtakat.³ A dokumentumot, a Vecseklő és Zagyva községek között keletkezett peres anyaghoz, egy vitatott terület helyszínrajzát Szalay Péter hites becslő készítette a 18. század végén. A kéziratos, színezett térkép tehát a megfejtés kulcsát adta a szerző kezébe.

Vecseklő, ez a kis magyar falu a történelmi Nógrád megye keleti szélén, Gömör megyébe öblösödő területen fekszik. Délről Tajti /Tachty/, északról Egyházás – Bást /Nová Bašta/ fogja közre. A 13. században még Somoskő várának tartozéka, 1549-ben Pethő Gáspár birtoka 4 portával, s az 1598-as házösszeírásban Wechekleo néven Bazsó /Baso/ Péter birtokában szerepelt 4 házzal.⁴ 1720-ban már 15 háztartást, az 1784–87-es népszámláláskor 21 házban 258 lakost írtak össze. Mocsáry Lajos monográfiája 1826-ban 270 lélekszámú, kicsiny magyar falunak írja le Vecseklőt, melynek határa a Medves hegyekre terjed, „*már mellynek ezen oldalán egy üreg találtatik, mellyben a mint mondatik, bajdan oly nagy tűz támadott, hogy azt az akkori lakosok sok vízzel sem olthatták el: de ez most már tsaknem egészen víz-mosássá lett*”. Az első közléstől eltelt egy évszázad sem törölte ki a lakosok emlékezetéből a természeti jelenséget s most Mocsáry is fontosnak tartotta megemlíteni, azonban nem gondolt arra, hogy a jelenség oka a felszín közeli széntelep meggyulladására lehetett.⁵ A falu földesurai közül az erdélyi eredetű ragyolczy Csoma család 1757-ben nádori adományként kapta Ragyolcot. A boldogházi Kiss család csak 1671 táján tűnik fel Vecseklőn, ennek ellenére birtoklása jóval korábbi lehet. Ugyanis Kiss János felesége volt az a csoltói Baso Zsuzsanna, akinek ősei birtokolták Vecseklőt is. Fiuk Kiss Péter örökölte a birtokot. 1696-ban 3 betelepült és 5 elhagyott telek volt Vecseklőn a török hódítás időszakának elmúltával.⁶ Fényes Elek a 19. század közepén nem említette a korábban feltűnő természeti jelenséget. A 20. század közepén már 567 lélekszámról van adatunk Vecseklővel kapcsolatban.⁷

A kis történeti kitérő után a meggyulladt föld kérdéséhez visszatérve megállapíthatjuk, hogy az 1773-ban kezdődő s 1815-ig húzódó pereskedés térképmelléklete számunkra döntő bizonyítékul szolgált a rejtéses eset beazonosításához. Az

eredetileg Somoskő, Zagyva és Vecseklő határát a jogosulatlan sertés makkoltatás miatt pontosítani szándékozó perben a vecseklői lakosok sérelmezték azt aényt, hogy a zagyvaiak a vecseklői erdőn is makkoltattak. Ugyanis az erdők értékét a „makkos-bárdos” erdők határozták meg. Radványi Ferenc a megye egykori jegyzője írta, hogy az itteni erdőket a természet a makkoltatás lehetőségével is ellátta bőséggel, az „erdőket elsősorban bükkfájából gazdagította, s egyben ezért korábban alkalmassá tette az állatok makkoltatására”. Csoma Zsigmond és Gellén István kezdeményezte a peres ügyet Prileszky Lajos és leánya ellen. A család Trencsén megyei eredetű s egyik tagjuk, Prileszky Elek vette feleségül Radvánszky Erzsébetet s szerzett ezzel Somosújfalun, Somoskőn és Zagyván birtokrészeket.⁸ A per során keletkezett kéziratos térképen /Plaga Controversa/, pontosabban a vitatott területen a „Hallgató” és a „Kis Medves” földrajzi pontok közötti erdős területen a „Savós kút” és a „Szarufa kutya” között található a „Föld égés Gödre” melyben a korábban említett öngyulladásból, vagy más külső behatásból keletkezett tüzet a lakosok csak nehezen tudták eloltani, s ezért is évtizedeken át élt emlékezetükben ez a ritka jelenség. További földrajzi nevek az erózió által keltett földfelszíni változásokra utalnak: „Szakadás Gödre”, „Szarufa Szakadás” stb. Az innen eredő Szarufa-völgyi patak a Gortván keresztül jut a Sajóba.

A 18. században előforduló, s akkor megmagyarázhatatlan különös természeti jelenség a Medves vidéken máshol is előfordult. 1767. október 31-én a Pressburger Zeitung közölte azt az érdekes hírt, hogy Nógrád megyében, Salgó-hegyen a Jankovich László birtokán a talaj magától meggyulladt és két hónapig erős füsttel égett, s „az elégett föld négy öl hosszúságban és két lábnyi vastagságban kőszénné lett, mely tűzben nagy lánggal, de kénes szaggal ég.” Ez a hely Vecseklőtől légvonalban, mintegy 6 km-re található délnyugati irányban.

A híradást azután a következő évtizedekben sokan átvették.⁹ Mária Terézia 1766-ban, majd 1768-ban megjelent rendeletei és felhívásai hatására 1768-ban két pesti kádármester, Matussek Vencel és Fischer Antal is bejelentette, hogy Salgón 1766-

ban itt jártukkor szenet találtak. Ez a két iparos tekinthető tehát a barnaköszén igazi felfedezőjének. Az Eresztvényi-patak vagy másképpen Várberék-patak mentén 1967-ben faragott kőből készített kis emlékmű – csak jelképesen – emlékezteti az arra járókat a szénlelésre. A történeti kutatás adóssága még ennek a helyszínnek a pontosítása, bár több forrás támpontot nyújt a behatároláshoz. Ugyanis Michael Klein pozsonyi evangélikus lelkész 1778-ban megjelent könyvében¹⁰ pontosan idézte a Pressburger Zeitungban megjelent közlést: *Brennende Erde: Berge Salgó Neograder Gespanschaft*” címmel.¹¹ Magyar fordításban a következőket írta: *„A föld meggyulladásáról, amely a Salgó hegyen, Nógrád megyében, a múlt nyáron keletkezett. A következő értesülést nyertük azoktól, akik ennek a múlt ősszel szemtanúi voltak. Ezt a jeszeniczei Jankovitz László úr területén fekvő hegyet kelet felé egy rohanó hegyi patak két magas partra osztja. A talaj itt szilárd és zsíros, kénes kigőzölgésekkel van egybekötve. A múlt nyáron magától gyulladt meg és izzott, erős füsttel két hónapig. Az imitt-amott előtörő lángok a földműveseknek ételeik megfőzésére szolgáltak. Az elégett föld négy ölnyi hosszúságban, kettő szélességben és két lábnyi vastagságban, kőszéné lett, amely tűzben nagy lánggal, de kénes szaggal ég.”* Ma már tudjuk, hogy a kibúvásban előtűnő szén égett és nem a föld vált kőszéné. Dornay Béla két patakot jelölt meg lehetséges helyszíneként. Az egyik az Eresztvényi-csermely, a másik a Zagyva forrásvidékének patakjai. Talán jó úton járunk, ha Salgóbánya határában lévő vízmosta árkokban keressük a kibúvást, mert potenciálisan itt bukkanhatott a felszínre a későbbiekben a bányáskodást megindító barnaköszén. Hiszen Már Müller János inászói tanító 1880-ban megemlítette, hogy *„Az pedig, hogy akad-e szén a hegyben, minden „inzsínörködés” nélkül igen könnyen megtudhatták: hiszen ma is számos helyen, a dombok keblét meghasogató vízszakadások kaczerkodva feltárják a föld eme feketé tikkát: a kőszénet.”* Salgóbányán 1868-ban tárta fel a barnaköszén a Salgótarjáni Vasfinomító Társulat Szilárdy Ödön és Koch Antal birtokán. Az első szénbányákat ismereteink szerint az 1840-es évek végén /1848/ Zagyváróna határában, Inászó-pusztán Weber Alajos és Moosbrugger Hieronymus nyitotta fel az Ó-Mária táróval.¹²

Vecseklőn ugyanekkor találkozhatunk az „Égi Gond” nevű bányával. 1867-ben Somoskeőy István szénkiaknázási jogot adott el a Magyar Északi Vasúttársaságnak. 1869-ben bányajárási jegyzőkönyv készült az Árpád és Geysa védnevű bányatelkek ügyében.¹³ 1870-ben már a vecseklői 6–7 láb vastag kőszén *„egy rendesen ütött, vaspáhával ellátott táróval”* művelték. A rossz, járhatatlan utak és fuvarosok hiányában a szenet azonban nem tudták értékesíteni. A bányatelket a Cloelo és Schwartz trieszti cég megvásárolta, s 1874-ben már 14 bányással fejtették is a szenet. A bányától iparvasút vezetett a Somoskőújfaluban lévő MÁV állomáshoz.¹⁴ A vasútvonal nyomát még az 1950-es években is lehetett látni az erdőben. Hantken Miksa 1876-ban, majd Shvoy Miklós kéziratos munkájában is említést tett róla, hogy a megye gömöri határához közel fekvő Vecseklő kőszénbányájában a lakosok egész évben foglalkozást találnak. Az SKB Rt. 1877-ben több zártkutatmányt jelentett be a határban.¹⁵ A bányáskodás azonban nem volt igazán eredményes a területen, 1881-ben szénszállítási nehézségek

adóttak, csak 8 bányászuk volt, akik fát szállítottak. Sok gondot okoztak az időnként fellobanó bányatüzek is.¹⁶

Napjainkban már sem Inászó-pusztán, sem Salgóbányán sőt Vecseklőn sem termelnek barnaköszent. A bazalt és egyéb hasznosítható kőzetek bányászata szempontjából a Medves-fennsíknek volt a legnagyobb jelentősége a Nyerges-hegy (Bagókö) lapos csúcsán Janssen Alfonz által 1878-ban megnyitott kőbányától kiindulva. 1880-ban már a Medvesen tárta fel a „*Macskalyuki-bazaltbányát*”. A bazalttakaró peremén mintegy húsz kisebb-nagyobb bányáüreget számolhatunk meg, melyek közül a nyugati oldalán lévők hazánk legnagyobb bazaltbányái közé tartoztak.

JEGYZET

1. Jugovics Lajos: Somoskő – Fülel – Ajnácskő között települő bazaltelőfordulások. M. Kir. Földtani Intézet 1939–40. Évi Jelentése. Bp. 1944. 2–3.o.
Magyarázó Magyarország 200 000-es földtani térképéhez. Bp. 1966. 108. o.
Salgótarjáni Új Almanach. Salgótarján. 1997. 20–21. o.
Magyarország kistájainak katasztere. II. Bp. 1990. 931–932. o.
2. Radványi, Franciscus: Collectanea ad historiam comitatus de Nógrád. Codex sec. XVII. 114. o.
Bél, Matthias: Notitiae Hungariae novae historico geographica... IV. kötet. Vienna. 1742. 92–98. o.
3. Iudicialis delineatio plagae inter Vecseklő et Zagyva controversa. NML. IV. 11. l. 67. d. Fasc. 50. Nr. 2005.
4. Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. Bp. 2001. 238. o.
Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Bp. 1990. 521. o.
5. Mocsáry Lajos: Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése. Pest. 1826. I.k. 213. o.
Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787.) Bp. 1960. 100–101. o.
6. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Bp. 1912. III. k. 152. o.
Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. k. Pest. 1860. 250. o.
7. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. II. k. Pest. 1851. 285. o.
Nógrád vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1911. 133. o.
A visszatért Felvidék és történelmi Nógrád vármegye. Bp. 1939. 407. o.
8. Nagy Iván. im: IX. k. Pest. 1862. 481., 484. o.
Nógrád vármegye. im: 1911. 114., 135., 614. o.
Szomszéd András: Cered krónikája. 1989. 10., 36. o.
9. Pressburger Zeitung. 1767. október 31.
Dornyay Béla: Salgótarján szénbányászatának története. Tata. 1937. 4–6. o.
Gárdonyi Albert: A salgótarjáni széntelepek 150 évvel ezelőtt. Természettudományi Közlöny. 1919. 1–2. sz. 32–34. o.
Faller Jenő: Adatok a salgótarjáni szénbányászat kezdeti idejének történetéhez. Bányászati és Kohászati Lapok. 1962. 6. sz. 422–425. o.
10. Dornyay Béla. im: 1937. 4–7. o.
Michael Klein: Sammlung merkwürdigen Naturseltenheiten des Königreiches Ungarn. Pressburg und Leipzig. 1778. 39–40. o.
11. Pressburger Zeitung. 1767. október 31. Salgó.
Tanárky Mihály: Magyarország természeti ritkaságai. Pozsony és Pest. 1814. 71–72. o.
12. Kalecsinszky Sándor: A magyar korona országainak ásványszenei. Bp. 1901. 236. o.
Hantken Miksa: A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. Bp. 1878. 280–281. o.
Müller János: A salgótarjáni kőszénbányászat keletkezése és eddigi fejlődésének rövid története. In: Nógrádi Lapok és Honti Hiradó. 1880. október 17., 23.
13. OL.Z. 222. 1. cs. 1.sz. 441/1869., 592/1869., 547/1869.
OL.Z. 223. 195. cs. 80/1.
14. NML. Filmtár. 238.d.
NTM. Adattár. 1631–73.
15. Hantken Miksa: Magyarország széntelepei. Bp. 1878. 286. o.
OL.Z. 928. 12. cs. 58. z.
Shvoy Miklós: Nógrád megye. Kézirat. 356., 371. o.
16. Belitzky János: Adatok a salgóbányai munkásság életkörülményeihez. In: Nógrád Megyei Múzeumi Füzetek 1. Salgótarján. 1963. 4–10. o.